PRIEDAS
MENAS LITERATŪRA MOKSLAS
2005 GRUODŽIO 17 d. DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS Nr.244 (47)

Kūrėjo žodis gali apimti amžinybę ir nugalėti praradimą

„Mes ir vėl susitinkame,
mano jaunų dienų auksiniai debesys".

Marius Katiliškis

VIRGINIJA PAPLAUSKIENĖ

Šiandien, 2005 m. gruodžio 17 d., sukanka 25 metai nuo vieno talentingiausių prozininkų — Mariaus Katiliškio — Albino Vaitkaus — iškeliavimo Anapilin. Literatūros kritikas Rimvydas Šilbajoris teigė: „...menė galima susigrąžinti tai, kas laiko tėkmėj niekad nepraeina, būtent pats kūrybinis tikrovės išgyvenimas. Kūrėjo žodis gali apimti amžinybę ir nugalėti praradimą. Tokį žodį mums Katiliškis atnešė dovanų ir mus visus praturtino..." Nors kūrėjo nėra, bet jo poetinis žodis prozoje gyvas ir liks amžiams.

Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Kaune, atvėrė duris paroda — „Senojo kareivio sugrįžimas", skirta ne tik šiai, liūdesiu apgaubtai datai prisiminti, bet ir viltingai suteikianti galimybę iš naujo pažvelgti ir atrasti talentingą rašytoją. Parodoje per archyvinę medžiagą atskleisti mažai žinomi, o dažniausiai Lietuvoje iki šiol nežinomi, svarbiausi rašytojo gyvenimo ir kūrybos faktai. Parodą parengė išeivių skyriaus muziejininkė Daiva Bubliauskaitė, apipavidalino dailininkė Inga Zamulskienė.

Pirmą kartą eksponuojama unikali, originali archyvinė medžiaga, gauta iš rašytojo žmonos Zinaidos (poetės Liūnės Sutemos) bei iš rašytojo giminaitės Dalios Šlenienės. Nuoširdžiai dėkojame Z. Katiliškienei ir D. Šlenienei už dosniausias dovanas.

Šį rudenį išeivių literatūros skyriaus darbuotojai vyko į ekspediciją, turėdami tikslą aplankyti M. Katiliškio gimtąsias ir gyventas vietas Šiaurės Lietuvoje. Iš rašytojo sūnėno V. Vaitkaus gauta įdomi medžiaga, retos tėvų fotonuotraukos, pirmieji eilėraščių rankraštiniai sąsiuviniai, rašytojo laiškai. Muziejaus fotografas Z. Baltrušis padarė menines nuotraukas, kuriose užfiksuotas neišpasakytas Šiaurės Lietuvos grožis.

Gruodžio pradžioje muziejuje buvo surengtas atminimo vakaras, skirtas rašytojui M. Katiliškiui. Dalyvavo prof. E. Bukelienė, aktorius P. Venslovas, „Žagarėnų" klubo pirmininkas, folklorinis ansamblis „Gadula", skambėjo kanklės. Ramioje, jaukioje Maironio namų aplinkoje buvo prisimintas M. Katiliškio gyvenimas ir kūryba. Parodos lankytojai ir minėjimo dalyviai pirmą kartą taip iš arti prisilietė prie rašytojo asmenybės ir jo raštų.

Albinas Vaitkus gimė 1914 m. rugsėjo 15 d. Gruzdžių miestelyje, netoli Joniškio. Daugelyje Lietuvoje išleistų knygų ir vadovėlių A. Vaitkaus gimimo data pažymima 1915 m. Jis pats ne kartą yra painiojęs savo gimimo datas — vienur rašo 1915 m., o kitur pažymi — 1914 m. Tačiau reikia remtis bažnytinėse knygose atliktais oficialiais įrašais, kurie byloja, kad A. Vaitkus gimė 1914 m. rugsėjo 15 d. Tas didelis, medinis namas, kuriame gimė rašytojas, stovi ir dabar, prieš senąją raudonų plytų gotikinę bažnyčią. Augo gausioje šeimoje — buvo vienuolika vaikų — jis devintas. Albino krikšto mama tapo bajoraitė Vladislova Vertelytė, gyvenusi Vaitkų namuose, mokiusi vaikus skaityti ir rašyti. Jos dėka Albinas pamilo knygą.

Tėvas buvo griežtas, rūstokas, reiklus, dirbo įvairius darbus — buvęs caro kariuomenėje, daug keliavo po Rusiją. Vėliau, grįžęs tėviškėn, gavo tarnybą Nariškino dvare, vengdamas rusų–japonų karo, išbėgo į Ameriką. Jo kelionės nebuvo pelningos, turtų taip ir nesukrovė. Lietuvai

Nukelta į 2 psl.

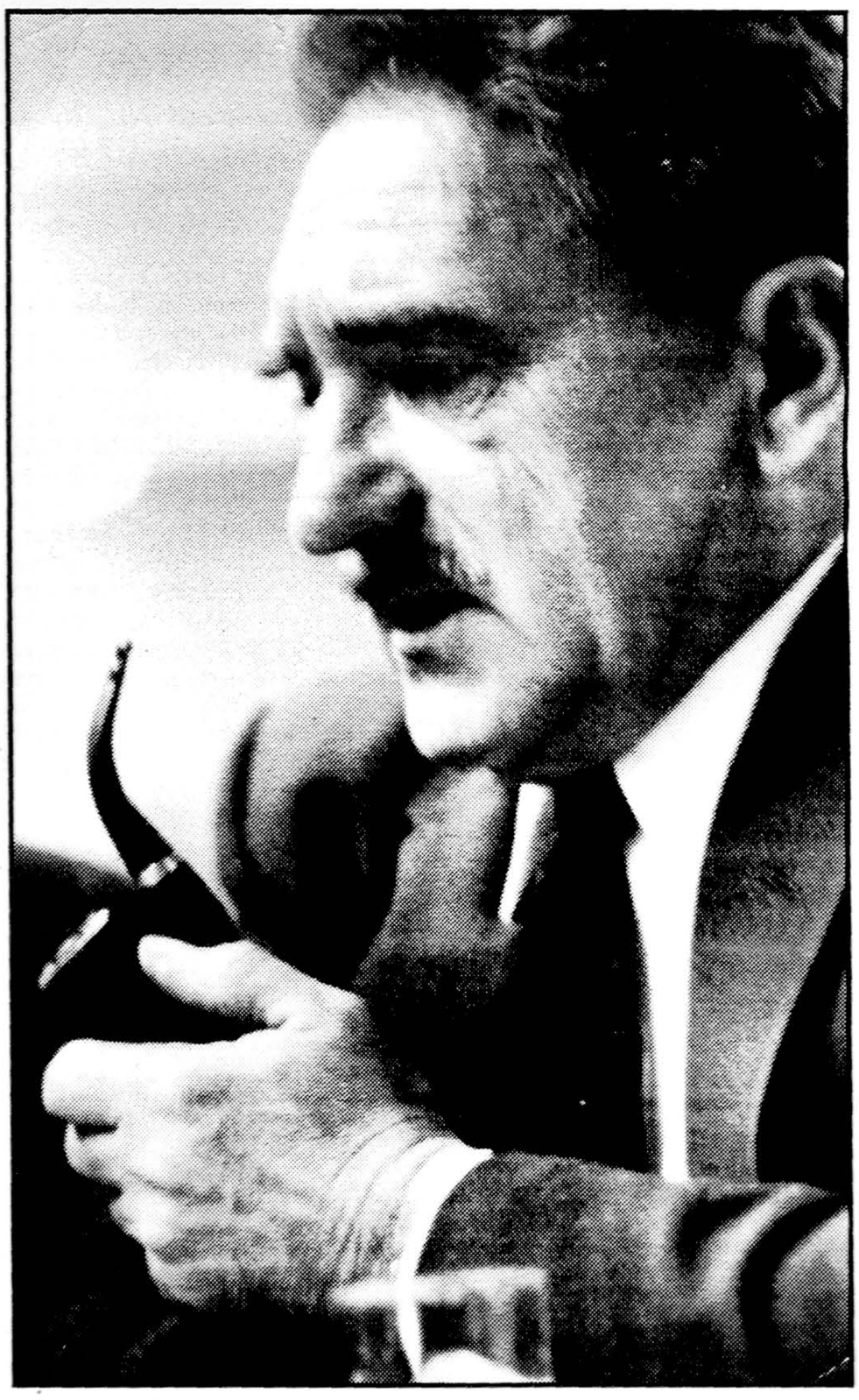

Marius Katiliškis. Vytauto Maželio nuotrauka.

ŠIO ŠEŠTADIENIO PRIEDO PUSLAPIUOSE

Kūrėjo žodis gali apimti amžinybę ir nugalėti praradimą — Marius Katiliškis • Pasivaikščiojimas ratu • Apie knygą *Jurgis Žilinskas. Atsiminimai* • Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas

Kūrėjo žodis

Zina (poetė Liūnė Sutema) ir Marius Katiliškiai. Vytauto Maželio nuotrauka

Atkelta iš 1 psl.

atgavus nepriklausomybę, tėvas gavo žemės Katiliškių kaime, netoli Žagarės. Ten ir gyveno su gausia šeima.

Mamutė buvo tyli ir rami darbininkė — užaugino pulkelį vaikų, visus iki vieno mylėjo ir dėl kiekvieno sielojosi. Albinas prisimena, kad mamutei buvo skirta sunki dalia: „Nematė šviesios dienos"; „Pirma keldavo, paskutinė guldavo".

Albino vaikystė buvo apipinta tėvo sodriais, vaizdingais pasakojimais, gamtos kerinčiu grožiu. Jaunuolis nuo mažens linko į gamtos kerus: pavasarį žavėjosi žagarvyšnių žydėjimu — tarsi baltas sniegas, užklojęs žalią žemę, o rudenį stulbino auksu ir purpuru nuspalvinti medžiai, žolynėliai. A. Vaitkus turėjo jautrią širdį ir mokėjo skaityti laiko ženklus ne tik Lietuvoje, bet ir vėliau, atsidūręs Amerikoje: jis jautriai reaguodavo į gamtos ir meno stebuklus. Maloniausi prisiminimai išliko iš piemenavimo laikų, kai nevaržomai galėjo grožėtis gamtos dosnumu Katiliškių miške: „Užsikurdavau ugnelę prie didelio pūvančio kelmo ir tomis pačiomis, nuo aušros neužmerktomis akimis ieškodavau Grigo Ratų, spėdavau, kur Paukščių takas, sekdavau neužgęstantį saulėlydžių gaisrą, keliaujantį šiauriniu pakraščiu, iki imdavo brėkšti. Ir klausydavaus supančiotų arklių šokavimo, ir gailiai klykiančios, šunies prikeltos, pempės — klibi, klibi, kur kūlynsss, klibi, klibi... Ir karkvabalių dūzgimo, ir ištisinio uodų zyzimo apie ausis", — rašo jis autobiografijoje.

Rašytojo talentas brendo ir formavosi vaikystėje. A. Vaitkaus gimtosios vietos teikė begalinio peno vaizduotei — puiki upė, didingas Žvelgiotės kalnas, keletas įspūdingų bažnyčių, Nariškino dvarai, malūnas. Visa tai giliai įstrigo atmintin ir penėjo jo vaizduotę iki gyvenimo pabaigos. Vėliau, gyvendamas svetimoje žemėje, jis ne kartą, lyg iš gaivaus šaltinio, sėmėsi iš atminties, norėdamas pasisotinti tais kerinčiais tėviškės peizažo vaizdais. Vaikystėje perskaitytos knygos taip pat liko atmintyje: V. Pietario *Algimantas* paliko didžiausią įspūdį, vėliau veikė S. Lagerlof, A. Gailito, K. Hamsuno, V. Hugo kūryba.

Albinas mokėsi Žagarės progimnazijoje, čia ir pirmąsias eiles sueiliavo. Jaunatviški bandymai sugulė į sąsiuvinius. Šie sąsiuviniai buvo tėvų namuose, vėliau juos pasiėmė vaikaitis V. Vaitkus. Pirmuosius eilėraščius išspausdino 1931 m. Šiaulių savaitraštis *Naujienos*. Bandė rašyti ir prozą — pirmasis apsakymas „Joninių naktis" buvo išspausdintas 1932 m. *Trimite*. Vėliau savo kūrybą spausdino *Naujojoje Romuvoje, Jaunojoje kartoje, Kūryboje*.

Parodoje eksponuojamos įdomios fotonuotraukos — gimtasis rašytojo namas, gražios bažnyčios, Nariškino dvaras, malūnas, Albino nuotraukos su tėvais, broliais ir seserimis. Eksponuojami jo dokumentai: Žagarės 2–os klasės baigimo pažymėjimas (1931 m.). Svarbus dokumentas — 1943 m. Žagarės valsčiaus išduotas laikinas asmens pažymėjimas, kuriame Albinas Vaitkus pakeičia vardą ir pavardę į Marių Katiliškį. Reti ir brangūs eksponatai — Albino pirmieji rankraštiniai sąsiuviniai, prirašyti eilėraščių. Vieno sąsiuvinio viršelyje užrašytas slapyvardis — Juodis Danyla, 1933 metai. Įdomus ir pirmas jo sudarytas rankraštinis eilėraščių rinkinys, pavadintas *Kūkaliai tarp kviečių* (1931 m.). Taip niekad ir neišspausdintas. (Ši rankraštinė knyga saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje ir maloniai paskolinta parodai.)

A. Vaitkus turėjo jautrią širdį ir mokėjo skaityti laiko ženklus ne tik Lietuvoje, bet ir vėliau, atsidūręs Amerikoje: jis jautriai reaguodavo į gamtos ir meno stebuklus.

A. Vaitkus 1932 m. baigė žemės ūkio kursus, tačiau širdis nelinko ūkininkauti. Studijuoti tai, kas buvo miela, neturėjo galimybės. Jis linko prie rašymo, prie knygų, svajojo dirbti bibliotekoje. Atlikęs karinę prievolę, grįžo į Pasvalį. Laimingo atsitiktinumo dėka, jis paskirtas Pasvalio Valstybės bibliotekos–skaityklos vedėju. Tada tai įniko į savo knygų stichiją — daug skaitė, pats rašė. parengė spaudai savo pirmąjį novelių rinkinį, pavadintą *Senojo kareivio sugrįžimas*. Novelės iš šio rinkinio buvo spausdintos *Naujojoje Romuvoje*. Tačiau karo įvykiai, bendra gyvenimo sumaištis, klastingai pradangino jo knygą, o vėliau ir metų dulkėmis užnešė. Tik po 60 metų knygai buvo lemta atsirasti. Ji saugoma Valstybės archyve. 2003 m. knyga buvo išleista.

A. Vaitkui, patekusiam į chaotiškų gyvenimo įvykių verpetą, teko trauktis iš Lietuvos. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, papuolė į anglų nelaisvę. 1945 m. pabėgo, atsidūrė amerikiečių įkurtoje Munos stovykloje, o 1946 m. pasiekė vieną didesnių lietuvių stovyklų Hanau mieste. 1947 m. Schweinfurte pradėjo dirbti *Tėviškės garso* laikraštyje. Tais pačiais metais Augsburge dalyvavo Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos suvažiavime. Įstojo į LRT draugiją. Spausdino savo kūrybą *Tremties metų* metraštyje, bendradarbiavo įvairioje spaudoje. Atvyko į Freiburgą, kur studijavo ir dėstė jo artimi bičiuliai: Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka–Niliūnas, Julius Kaupas. M. Katiliškis pradėjo studijas Freiburgo Meno institute, studijavo keramiką, baigė medžio drožinėjimo kursus. Jis turėjo įgimtą talentą menams. Dar vaikystėje piemenaudamas, drožinėdavo visokius miniatiūrinius dalykėlius. Studijuodamas Feiburge, aktyviai dalyvavo H. Nagio įkurtame sambūryje „Lithuania". Dirbo prie leidinio *Lietuviai studentai Freiburge 1945–1949 m.* parengimo ir išleidimo. Įsijungė į sambūrio literatūrinės sekcijos darbą, dalyvaudamas literatūros vakaruose.

Parodoje pirmą kartą galima išvysti unikalius dokumentus, išduotus M. Katiliškiui Vokietijoje: *Tėviškės garso* laikraščio korespondento pažymėjimą, išduotą redaktoriaus Medvardo Bavarsko, „Freiburgo Meno instituto" studento studijų knygelę, Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos pažymėjimą Nr. 42, išduotą pirm. Stasio Santvaro. Unikalios ir fotonuotraukos, kuriose rašytojas užfiksuotas su Adolfu Merkeliu, Henriku Nagiu, Stasiu Džiugu, Juliumi Kaupu, A. Nyka–Niliūnu, Zinaida Nagyte, V. Janavičiumi ir kt. Nuotraukose įamžinti fragmentai iš įvairių literatūros vakarų, stovyklinio gyvenimo vaizdai. Parodą puošia paties M. Katiliškio meno kūriniai — tai ir jo pieštas poetės aktorės E. Petrauskienės paveikslas, medyje išdrožinėtas žmonos Zinos Nagytės atvaizdas, puikios išdrožinėtos laukų gėlės, tarsi atgijusios medyje. Stendų lentynose eksponuojamas valiūkiškas kandiklis — besišypsantis, gundantis velniūkštis — taip pat Mariaus darbas. Eksponuojama ir jo pypkė.

M. Katiliškis Vokietijoje rašė noveles, parengė savo antrą knygą *Prasilenkimo valanda*, bet ji pasaulį išvydo kaip pirmoji. Šią knygą galima laikyti debiutine. Knyga buvo palankiai įvertinta ir premijuota Vokietijoje Skaitytojų literatūrine premija. Literatūros kritikas L. Miškinas 1948 m. žurnale *Aidai* rašė: „Katiliškio novelės turi stiprų išgyvenimų pagrindą. Tuoj matosi, kad autorius turi labai

M. Katiliškio raštai sujaudina kiekvieno lietuvio, atsidūrusio tremtyje, širdį, o Lietuvoje gyvenantiems atskleidžia naują ir mažai žinomą lietuvio išeivio dalią.

MARIUS KATILIŠKIS

GERI ŽODŽIAI ANGELUI

Tavo angelas verkė seniai.
Prie tavo septyniolikos metų.
Kažkada ar tik vakar ištiko
Isterika angelą gerą?
Kai jis puolė skandintis į upę,
Sukryžiavęs sparnus nevilty,
Kaip rankas pasiduodančio priešui?
Tau sugrudo širdis ir pravirkai
Ir bėgai gelbėti angelo,
Ir radai tik pabirusias plunksnas
Ir sandalų žymes purioj žemėj
Įkandin tavo vaikystės pėdų.
Tik tada tu patyrei koks buvo
Tau ištikimas ir atsidavęs,
Sekiojo tarytum šuva,
Tavęs troško kaip smėlis lietaus
Ir geidė kaip vynmedis saulės,
Auginos tave savo džiaugsmui
Nedrįsdamas kaklo paliesti
Su užkritusiais vario plaukais
Nei apglėbti krūtinės. O, ne!
Dar ne šiandien... Rytoj gal?.. Ne šiandien...
Nors geismas praaugo ir dangų
Ir debesio nunešė skiautę.
Tavo angelas verkė seniai
Švininėm pavydo ašarom.
Ir prakeikdamas savo negalią
Nuėjo skandintis į upę.

AKMENYS

Netiesa, kad akmuo šaltas kaip mano širdis.
Aš geisčiau tokios šiltos širdies kaip akmuo,
tokios nepraeinančios ir pastovios kaip Cuzco pamatai,
kaip antkapio apversta lova, kalta iš Puntuko, kalta iš Karelijos
juodo granito ir špato.
Ištveriančios, ne šaltos, bet šiltos kaip akmuo.
Apie akmenį, tolimoj prisiminimų galulaukėj,
paženklintą velnio pėda ir septyniais savižudos pirštais,
(kurių buvo per daug vienai rankai ir kojai),
mums dainavo ir pasakas sekė.
Aš gulėjau prie gyvo akmens,
kad sapnuočiau rečiausią ir nesikartojantį sapną.
Tai akmuo spinduliuoja vidudienio kaitrą,
Kai saulė seniai numirusi žemei ir jos apraudoti išlenda driežas.
Akmuo džiovina vidunakčio rasą,
ir sušilti ant jo suropoja driežai, paskutiniai tikri
palikuonys pirmykščių reptilijų.
Reikia ir mums, kad sušiltume, prisiglaudę tvirtai ir pastoviai,
užėjus nakčiai ir tamsai.
Reikia ir mums? Akmens prieglobsčio ir akmeninės širdies,
kad įrodžius priklausomumą žemei?

daug emocinės medžiagos, turi daug ką pasakyti. Autoriaus lyrizmas yra įdomus <...> Jo žodis turi daug natūralios jėgos, sodrus, sultingas ir labai organiškai reiškiąs autoriaus emocijas. Katiliškio knygoje dvi kryptys: impresionistinė ir realistinė, <...> Katiliškis turi ryškų prozininko talentą, vienur jis pasirodo esąs geras pasakotojas, kitur — geras psichologas ir buities vaizduotojas, dar kitur — įdomus stilistas".

M. Katiliškis nuo 1949 m. gyveno Amerikoje: iš pradžių New York, vėliau Čikagoje. Vedė Ziną Nagytę, su kuria siejo ypatingas dvasinis ryšys, vienijo meilė literatūrai, menui, grožiui. Susilaukė dviejų vaikų — dukros Agnės, sūnaus Sauliaus. Darbas Amerikoje buvo sunkus ir varginantis — juodas fizinis darbas fabrikuose, nors širdys troško kūrybos: „Metus ir kitus klaikiausiame metalo gausme ir žlegėjime, troškinančių dūmų smarvėje, ištisiniuose darbininkų keiksmuose dėsčiojau situacijas, personažus, išėjimus, liūdnai pagalvodamas, kad vietoje suvirintų spyruoklių galėčiau padaryti ką geresnio", — rašo jis apie savo romano *Miškais ateina ruduo* sukūrimą. Nelaimingo ar laimingo atsitikimo dėka, fabrike buvo visuotinis atleidimas. Romanas per šešias savaites išsiliejo ant popieriaus. Rašytojui buvo reikalinga ne tik ramesnė aplinka, bet ir didesnė erdvė. Laisvę pamėgusi, Mariaus širdis troško ir ilgėjosi platybių. Vienas pirmųjų nusipirko Lemonte žemės ir statėsi namus. Toje vietoje Lemonte nebuvo nei vieno namo — plyni laukai. Per pusantrų metų pats vienas, kartais draugų, dail. V. Igno, R. Viesulo ir kitų padedamas, pasistatė namus, pasisodino medžių. Netrukus čia atsikėlė ir statėsi namus Zinos tėvai, Mariaus sesuo su šeima. Ši vietovė tapo gyva, šurmulinga. Norėdami pabėgti iš miesto, į laisvę veržėsi menininkai, rašytojai. Mariaus ir Zinos namai tapo savotišku kultūros centru — čia dažnas svečias buvo jos brolis Henrikas Nagys, atvykdavęs iš Kanados; lankydavosi Kazys Almenas, Jurgis Blekaitis, Dalia Juknevičiūtė su vyru Algimantu Mackumi, aktorius J. Kelečius, dailininkai Romas Viesulas, Vytautas Ignas, literatūros kritikas Algirdas Titus Antanaitis. Netoliese klojime vykdavo ir „Antro kaimo" teatro vaidinimai. Degant laužams, vykdavo literatūros vakarai.

Statydamas namus Marius rasdavo laiko ir rašymui. Bendradarbiavo *Aiduose, Lietuvių žodyje, Literatūros lankuose, Užuolankoje, Atspindžiuose* ir kt. Amerikoje parašė ir išleido septynias knygas: apsakymą *Paskendusi vasara* (1951), novelių romaną *Užuovėja* (1952), romaną *Miškais ateina ruduo* (1957), už kurį paskirta Lietuvių Enciklopedijos premija; autobiografinį romaną *Išėjusiems negrįžti* (1958), už kurį paskirta Lietuvių liberalaus jaunimo premija; novelių rinkinį *Šventadienis už miesto* (1963), už kurį paskirta Lietuvių rašytojų draugijos premija; *Duobkasiai. Duobkasiai. Paskendusi vasara* (1969); *Apsakymai* (1975). Jau po rašytojo mirties Čikagoje ir Lietuvoje išėjo knygos: romanas *Pirmadienis Emerald gatvėje* (1993); novelės *Pasivaikščiojimas ratu* (2005). Knygų išleidimu, kaip ir vyro archyvinės medžiagos sugrąžinimu į Lietuvą, rūpinosi ir tebesirūpina jo žmona Zinaida — poetė Liūnė Sutema.

Parodoje lankytojai gali pamatyti ne tik visas išleistas M. Katiliškio knygas, bet ir novelių bei apsakymų juodraštinius, kūrybinius rankraščius, mašinraščius su pataisymais. Eksponuojami novelių, apsakymų rankraščiai, mašinraščiai su pataisymais: „Vasaros vynas", „Užgavėnės", „Pasivaikščiojimas ratu", „Išleistuvės" ir kt. Parodoje yra fragmentas rankraščio iš romano *Išėjusiems negrįžti*. Eksponuojami diplomai ir apdovanijimo aktai, paskirti M. Katiliškiui už jo kūrybą.

M. Katiliškio raštai sujaudina kiekvieno lietuvio, atsidūrusio tremtyje, širdį, o Lietuvoje gyvenantiems atskleidžia naują ir mažai žinomą lietuvio išeivio dalią. Literatūros kritikas R. Šilbajoris taikliai apibūdina rašytoją: „Jo tikrai savitas kūrybinis pasaulis išauga organiškai iš gyvenimo tikrovės kaip gėlė arba, geriau sakant, kaip rupus, išsišakojęs ąžuolas. Tuo pat metu jame, kaip tragiškame veidrody, atsispindi ir mūsų visų bendras likimas — mūsų didelis ir juodas praradimas, kurį vadiname tremtimi".

Rašytojo namo, kuriame jis gyveno nuo devynerių metų nebėra, tačiau toje vietoje stovi koplytstulpis su išraižytais žodžiais: „Mes ir vėl susitinkame, mano jaunų dienų auksiniai debesys". ✠

MARIUS KATILIŠKIS

PASIVAIKŠČIOJIMAS RATU

Gandas svajinga mintimi skriejo skersai ir išilgai. Kad yra duonos, kad yra pastogė, kad yra organizacijos ir komitetai, sutverti jų rūpinimuisi. Kad siūloma netramdoma laisvė. O paskui...

Kareivinės

Labai dideli ir slėgiančiai niūrūs griuvėsiai pasirodė keleiviui. Jis negalėjo tikėti, kad jam čia teks ilgiau sustoti kaip dvi savaites, kaip mėnesį. Jo arkliai buvo pailsę, pamuštomis kojomis, vežimo tekiniai išklibę, o pati ir vaikai apnešti dulkėmis ir sukepusiomis lūpomis, balsu ir graudžiai svajojo apie poilsį. Jis apleido Jenos miestą puse dienos prieš įžygiuojant rusams, ir patraukė Mainfrankų tarpukalnėmis vakaruosin. Ir štai, jie stovėjo prie geležinių vartų, kurių virbuose tankiais pinučiais išnarpliotas aras tiesė sparnus. Jie baiminosi stovyklos, kaip sunkios prievartos, su skaudžia patirtimi ir neatvėsusiais prisiminimais tų šlykščių blakynų žemuose barakuose, teikusiai vien skurdą ir gaišinusiai bet kokias viltis sulaukti karo pabaigos. Tačiau šeima gailiai ilgėjosi kokio nors kampo, juo labiau regėdama daug tokių pat žmonių, ir net kalbančių lietuviškai. Tada žmogus timptelėjo vadeles ir pasuko vidun.

Tai buvo išlavintas vyras, su patyrimu gyvenime, gebąs orientuotis visose jo apraiškose, iš bėdos tapęs ūkininku. Aukštai praplikusi kakta jo jaunam veidui teikė orumo ir pasitikėjimo — tas buvo itin žymu jo santykiuose su šeima. Jeigu galva sukosi iš pradžių ir netikrumo jausmas knebeno paširdį — reikėjo aiškinti išgyvenimų ir įspūdžių gausumu. Vyko kažkas nekasdieniška. Bet jis greitai sumojo, kad yra toks laikas ir, vienaip ar kitaip tvarkantis, galima iš bėdos užsitikrinti tą neaiškią laikinybę.

Komitetas jau veikė, ir policija, parinkta iš žaliūkų bernų, su baltais raiščiais ir nebetinkančiais naudojimui pirmojo karo šautuvais, stovėjo postuose. Milžiniškos kareivinės, beveik miestas, su atskirais rajonas, nevieno amžiaus statyba, įvairios paskirties trobesiais, kurių dalis išsprogdinta, o kiti niūksojo juodomis angomis, nupūstais stogais ir gėdingai atvertomis vidaus sienomis. Tokiame veikimo plote reikėjo tik suktis ir smagiai pasidairyti į šonus. Kas buvo skirta kareiviams — atiteko bėgliams.

Tautybių mišinys palengva skirstėsi pagal kalbą ir kraštą, slavai ir pabaltiečiai vėl savo ruožtu kūrėsi kas kur, ir kam parankiau, pasišnairuodami dėl sveikesnių sienų ir erdvės.

Žmonės plaukė. Arkliais, dviračiais, pėsti. Atsiradę naktį, čia pat guldavo gatvėje ir, kantriai sulaukę ryto, smelkėsi pro vartus vidun. Rinkosi merginos be tėvų ir su jais, vaikų pamesti seniai, nuplyšusių uniformų likučiais belaisviai, prasilaužę iš spygliuotų vielų, atleisti, arba dirbę pas ūkininkus. Gandas svajinga mintimi skriejo skersai ir išilgai. Kad yra duonos, kad yra pastogė, kad yra organizacijos ir komitetai, sutverti jų rūpinimuisi. Kad siūloma netramdoma laisvė. O paskui... Pirmiausia atsikvėpti ir atsiganyti, o paskui prasidės kelionės ir šen, ir ten.

Emigracija

Šitai dėjosi prieš trejus metus. Pilietis balsu pakartojo trumpą, nesudėtingą sakinį, įsiklausydamas žodžius, lyg turinčius kitą, užslėptą ir beveik nesuvokiamą reikšmę. Prieš trejus — pirmaisiais taikos metais. Juose aidėjo trejų metų iš visur susibėgęs, ūžimu virtęs ir alinančios kasdienybės atskiestas maudulys. Juose atsiliepė silpnutis, bet garsia gaida anuomet pareikštas ir įtikėtas ilgesys. Jis puošėsi prastais, bet nuostabiai lengvais rūbais, jisai žibėjo ir kvėpė kaitra, kaip tų dienų saulė. Tik pailsėti, o viskas klosis savaime, nes baigėsi karas ir per žemę eina skaisčioji mergelė — taika, kurios šilkinių sparnų plunksnos švokščia liūliuojančiai ir paguodžiančiai.

Taip žmogus mąstė eidamas prie minios, susirinkusios aikštėje prieš komiteto raštinę. Trys atviri sunkvežimiai stovėjo ankštai apsupti verkiančių, nusiminusių, tylinčių ir svajingai besišypsančių. Mašinos išveža jaunus vyrus į tranzitinę stovyklą, iš kur po kokios dienos jie pradės kelionę, iš pradžių į pietus, per Italijos uostus Kanadon.

Spragsi foto kameros, gėlės segamos prie krūtinių, puokštės skrenda ant jų. Trumpi paskutiniai apsiglėbimai, karštos ašaros, linkėjimai, pasižadėjimai. O kai ratai pradeda suktis, rankos iš abiejų pusių ilgai mojuoja. Ir nulinguoja išvykstančių daina.

Stati birželio saulė žlega liepų lapuose. Rajono smėlis įkaitęs, o purūs debesėliai pasirodo virš stogų ir lėtai nuplaukia viena kryptimi. Ir su jais tartum plaukia dar kai kas. Skrieja vaiskiu eteriu, nesugniaužiama į geležinius delnus, pabudinta mintis. Ji palydi išvykstančius, ji pasitinka juos, ji pasigviežia dar toliau. Tai lūkestis, persodrintas nerimu, tai maudžiančios širdies atodūsis ir žvilgsnis iš sudrėkusių akių.

Žmonės jau seniai išsivaikščiojo, o jisai sėdi ant suoliuko ir lenkia galvą tarp kelių. Ne, jis neišvažiuos. Žmona ir trys vaikai. Ten reikia grynų, neapkrautų rankų, liūto krūtinės, metalinės širdies. Jie reikalauja jaunystės, tiršto kraujo ir neišdalintos energijos. Yra vieta, kur toksai pasibaudėlis turi atsiduoti į rankas dešimčiai daktarų, darbo žinovų, pirklių, valdininkų, atstovų ir konsulų. Dešimtys štampų, nuotraukų, blankų. Dešimtys parašų. Narsuolis iš ten išeina kvaitulio apimta galva, iškentęs ilgas jaudinimosi savaites, sutraukęs nervų mazgus, ir linksmas. Jis pagaliau perėjo neįtikėtinai ir neįmanomai sunkų ir dygų kelią, ir išvažiuoja.

Tai baisios stovyklos, kurios dar jo laukia ir kurių jis neišvengs. Bet vieną kartą jis vis tiek pasiekia Manitobos neaprėpiamus kviečių laukus, kasyklas ir kirtimų biržes taigoje, prie Lokių ežero, aprašytas Jack Londono ir James Curwoodo. Australija, kurion ruošdamasis vienas studentas nusipirko žalios spalvos akinius — girdi nesą ten žalios spalvos. Ūkanotą Albiono šalį, belgų šachtas. O dar kitus iš pietų uostų, laivai pavėžina į atogrąžas, į ispaniškąją Ameriką. Uch, geltonasis drugys ir turbūt musė ce-ce, ir žuvis piranija. Bet, sako, kalnuose nesą taip karšta.

Žmogus ant suolo varto laikraščius. Nerimas jį trumpai tepaliečia. Jis žino, kad dar ilgai čia pasiliks. Pirmiausia nesusirišti su niekuom. Jis apsidairo. Argi jau jis vienas? O kaip tai negudru ir aiškiai savanaudiška. Andai, kokia kirbynė vaikų pasiliejo iš mokyklos! Kiek anksčiau auklės iš darželio išvedžiojo dar mažesnių grupeles. O moterys, paaugliai ir karšantieji? Ė, ir vyrų dar, ir merginų jaunų sutiksi, dar kiek reikiant.

Taigi, teks palaukti. O gal ką nors sumanys galingos ir išmonės kupinos galvos. O gal per tą laiką įvyks dar kas nors, kas nors tikrai nepaprasta, ir jis galės pasitraukti atgal, tuo pačiu frankų keliu, kuriuo riedėjo prieš trejus metus iš Tiuringijos. Tik jau priešinga kryptimi. Namo.

Pranašas

Šalutine gatve, kuri tėra pusiau gatvė, nes, atsirėmusi į saulės nugairytus kirtimus, išvirsta taku, turėdamas iš kairės mūrinį naujokyną, o iš dešinės didžiulius sandėlius, virš kurių stogų plevėsavo bent trejopos vėliavos, savo laiku pakeisdamos viena kitą, jis tuo pačiu pasiekia stovyklos ribas. Ištrupėjusia mūro siena aptvertas plotas, į kurį patenki pro išlaužtus vartus. Jis kartą buvo čia, ieškodamas rožių savo šeimos šventei. Ar čia auga rožės? Greičiausiai ne. Čia tiktai gyvena sunokusiu kempinės veidu senis, kuris kasdien išneša į gatvių sankryžą pardavimui glėbius gėlių. Ankstyvųjų pakalnučių, iki vėlumos žydinčių rožių ir visų įmanomų žiedų. Jis nėra sodininkas, ir nieko neaugina. Vienas jų jis surenka miško aikštelėse ir pievose, kitas naktimis skina palangėse ir darželiuose — visur, kur tik galima jų rasti.

Seni medžiai teikia paunksmę, peraugę ir apleisti dekoratyviniai krūmai, išvirtę laukiniais dagynais, iš dalies dengia kažkokių pastatų liekanas. Tai griuvėsiai buvusios ligoninės, ištisos grupės trobesių, kurių išvaizda nieko nebeturi, kas leistų manyti, kad čia gyvenama. Ta vieta vadinama — lazaretu. Rūsiuose, bunkeriuose, dirbtinėse duobėse, klozetų kišenėse, išardytose salėse, koridoriuose, pastogėse kabančiuose lizduose, sargybinių būdelėse — žmonės. Visokio amžiaus, tautybių, lyties. Visokiais vardais, praeitimi, užsiėmimais.

Naktimis iš po žemių nejaukiai spinksi rausvos švieselės. Išeina susikūprinę šešėliai, atklysta kimi muzika ir prislopinta daina. Naktis — gyvenimo ir veikimo laikas. Aplink siaučia geltoni, purvini ir nuplyšę vaikai, slenka sulysusios, pamėlusiais poakiais, plonytėmis kojomis, rėksmingai išsitepusios moterys. Čia lindi jų draugai — suteneriai. Čia klesti gėrovų ir kortininkų lizdai, naikinami užliejamų žiaurių peštynių. Sugrobtų daiktų, nusikaltimų ir praeities slėpynės. Čia turtinga pasiūla daiktais, žmonėmis ir jų pasitarnavimais. Kartais pasirodo vietinė policija. Klaikiai staugdami atlekia karinės policijos automobiliai. Paimtųjų vieton ateina kiti. Abejingi veidai tave sutiks ir palydės.

Po vienais laiptais įsikūręs juodabarzdis ir juodaplaukis vyras. Jis dėvi nešvaria rusiška vatine, vaikšto su ramentais ir jo juodos akys nejaukiai dega po žema kakta. Jis iš Kubanės ar Salsko druskinių stepių ir atvykęs skelbti naujo mokslo, paruošti žūstančios žmonijos kažkam naujam. Jis apsuptas savo šeimos ir lydimas augaloto, apšepusio, graužiko nasrais berno — pranašo papėdininko ir apaštalo. Jis dar neseniai

Tik pailsėti, o viskas klosis savaime, nes baigėsi karas ir per žemę eina skaisčioji mergelė — taika, kurios šilkinių sparnų plunksnos švokščia liūliuojančiai ir paguodžiančiai.

čia, ir jo mokslas, net jo kaimynijoje, neturi populiarumo.

Tartum rūgstantis indas, atsikvepia ir gargaliuoja. Čia gyvena be popierių, be kortelių, be adreso. Čia nepažįstamas Raudonasis kryžius, šalpos organizacijos, doros ir gerovės tarnybų veikla. Čia neateina nei siuntiniai, nei laiškai, nei laikraščiai, nei telegramos, pranešančios liūdesį ar džiaugsmą. Žmonės sulenda ir dingsta, pasirodydami vėl, kada jiems parankiau.

Pilietis grįžta pas savus, kaip į kitą pasaulį. Jis išblyškęs ir sukrėstas šiurpo. Šalia viena kitos, greta — dvi benamių stovyklos. Du pasauliai diametraliai priešingi, kaip naktis ir diena. Jam pasirodo, kad ir saulė kitokia beria spindulius ant jo bloko stogo, ir vaikų čiauškėjimas, kaip muzika iš dausų. Ir viskas miela, ir nauja, lyg matytų tai pirmą kartą. Krūtinė lengvai atsikvepia — už jo, kaimynystėje drumzlinos sutemos.

Vakaras

Treji metai. Toks pat vakaras gulo į slėnį, pilnas dienos dulkių, erzlaus gaudimo ir kažko rausvo, tartum įšilę mūrai, tvoskę tąja spalva, kai jo vežimas pasuko prie vieno tų blokų. Kareivinės pasirodė neapeinamos ir slegiančios nevisai išnykusia priespaudos dvasia. Tik savaitėms, tik mėnesiams iškrovė savo daiktus. Aiman, o gal ir gerai, kad niekas tada nepasakė, jog poilsis taps ilgais nuobodulio metais, karčia nežinojimo buveine. Nežinia kai kur palengvina ir suteikia jėgų. Rajonuose rykavo, grojo ir dainavo.

Neįsivaizduojamos gyvenimui vietos buvo talpniai užpildytos, nuo pat vandeniu užliejamų rūsių, iki palėpių, kur taipgi plūdo lietaus vanduo, pakeičiamas saulės tvanka ir vėju. Vėlai rudenį ir žiemą dar atvykdavo naujų, bet jų jau nebepriimdavo, ir jie sklido toliau į pietus, kur kūrėsi naujos stovyklos.

O gal per tą laiką įvyks dar kas nors, kas nors tikrai nepaprasta, ir jis galės pasitraukti atgal, tuo pačiu frankų keliu, kuriuo riedėjo prieš trejus metus iš Tiuringijos. Tik jau priešinga kryptimi. Namo.

Unrinės (laikotarpis kada pabėgėliais stovyklose rūpinosi Jungtinių Tautų organizacija UNRRA) gadynės pėdsakai liko užmiesčio šiukšlynuose — pavidale surūdijusių konservų dėžučių. Palengva žmonės įsitikino, kad nebus prievarta grąžinami namo. Konservų mažėjo. Globa atleido motinišką ranką, kad paspaustų kitur. Valdininkai šnairavo, niršo ir ieškojo priekabių. Įvedė privalomus darbus, neduodami pavalgyti ir neduodami apsirengti, smelkėsi į kiekvieno asmenį ir varė iš stovyklos tuos, kurie neapdairiai prasitarė arba nebuvo atsikratę naivaus tikėjimo.

Tuos pakeitė kiti, bet tie patys šaltakraujišku abejingumu savo kilniam darbui ir paskirčiai. Jie liko lygiai svetimi ir bejausmiai kančiai ir vargui tų, kurių pagalbai buvo atsiųsti. Tai, žinoma, nieko naujo. Jie laikėsi pavyzdingo atstumo, apsaugojančio akis ir širdis nuo bereikšmių smulkmenų. Nusivylė jais tie, kurie vaikiškai giedriom akim dairėsi širdies, pas jos nebeturinčiuosius.

O gyvenimas visvien sruvo nuo amžių išrausta vaga. Gimė vaikai, senieji keliavo į svetimus kapus. Apgiedoti ir gražiai palydėti. Lapojo meilė, kryžiavosi neapykanta. Žvangėjo vyno stiklai, šlamėjo skaičiuojami banknotai. Mezgėsi draugystės, plėtėsi giminės, ar viskas ūmai trūko. Visos aistros, visose apraiškose ir atspalviuose.

Žmogus įraudusia, praplikusia kakta, grįžo iš miesto. Ta mintis jau jo nebegąsdino. Treji metai. Tų žodžių magiška galia vienu metu nubluko. Juk kas gi buvo iš tikrųjų? Jis laukė, ilgėjosi, rūpinosi vaikais, barėsi su moterimi, laistė apmaudą vynu, skaitė laikraščius, laukė karo, vartė atlasus, tirdamas dar svetimesnius kraštus. Jis klausėsi ansamblių, džiūgavo salėje, ašarojo koplyčioje. Jis išmoko bent trejeto amatų, priklausė draugijoms, mokėjo duokles. Rinko komitetus, klausėsi isteriškų riksmų dėl visų negerovių ir matė, kad niekas nenori ir nesugeba jų pašalinti. Buvo skrininguojamas, buvo nustojęs maisto kortelės, buvo atiduotas vokiečių ekonomikai už nusikaltimus, nesąžiningai atliekant šlykščiai beprasmį prievartos darbą.

Sukasi ratas. Žmogus palietė laikraščius, kyšančius iš kišenės ir atsiminė, kad jų dar neperskaitė. O vakaras artėjo, šėmas, kaip du trečdaliai visų vakarų. Ir tai jis prisiminė su liūdesiu. O tačiau kita mintis jį nukėlė į rytą. Kad saulė teka, ir su ja kartais gali patekėti kas nors netikėta. Po nakties rytas — amžiname rate.

Jis kėlėsi laiptais. Galva tartum svaigo. Kai jis išėjo — buvo rytas. Gal dėl to, kad nevalgęs. Prie savo durų jis dar stovėjo ir dairėsi, lyg nepasitikėdamas atmintimi. Kaimynė praeidama tikriausiai ji palaikė įsigėrusiu.

Jis tarėsi apsukęs didžiausius ratus labai klaidžiais keliais. Ir tą jo įspūdį tartum stiprino kažkoks rausvas šviesos mišinys, besisunkiąs koridoriun pro susiraukšlėjusiu celofanu padengtą langą.

Pasivaikščiojimas ratu.
Chicago, 2005 m.

LEIDINIAI

Skaitai su įdomumu

Apie knygą *Jurgis Žilinskas. Atsiminimai*

Lietuvos nacionalinio muziejaus išleista knyga *Jurgis Žilinskas. Atsiminimai* turėtų sudominti užsienio lietuvius, nes žmogus, apie kurį rašoma, vienas tų lietuvių inteligentų, kurie baigiantis Antrajam pasauliniam karui, pasitraukė į Vakarus, o vėliau atsidūrė Amerikoje. Tikriausiai dar ir šiandien JAV atsirastų tautiečių, jį puikiai prisimenančių, buvusių mokinių Kauno ar Vilniaus universitetų Medicinos fakultetuose. Tas žmogus – žinomas prieškario Lietuvos medikas, profesorius Jurgis Žilinskas, gimęs 1885 m. netoli Baisogalos, ūkininko šeimoje, o miręs 1957 m. JAV mieste Waterbury, Connecticut valstijoje.

Šiame, 72 m. tarpsnyje tilpo labai daug įvykių: mokslai Arensburgo (Kuresarės) gimnazijoje Estijos Ezelio (Saremos) saloje, medicinos studijos tuomet garsiame Dorpato (Tartu) universitete, kuriame lietuvių tesimokė nedaug. Baigęs studijas dirbo gydytoju Duokiškyje, Svėdasuose, Vabalninke. Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos Raudonojo Kryžiaus organizacijoje, buvo Vilniaus – Šiaulių ruožo sanitarinio traukinio chirurgu ir viršininku. 1915 m. vedė mokytoją Ksaverą Frankaitę. 1922–1940 m. – Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto dėstytojas, medicinos daktaras, profesorius, Anatomijos katedros ir instituto vadovas. 1940–1943 m. su pertraukomis dirbo Vilniaus universiteto Anatomijos katedros vedėju. Mokslo reikalais daug sykių lankėsi užsienio šalyse, parašė vadovėlių, mokslinių studijų.

1944 m. pasitraukė į Vokietiją ir kurį laiką dirbo gydytoju pabėgėlių stovykloje.

Bet 1946 m. atvykus į JAV, darbas pagal profesiją nutrūko, kaip ir daugeliui emigrantų. Jurgis Žilinskas, gyvendamas pas dukrą medikę Vitą Vileišienę, Waterbury, save vadino ąžuolu, nulaužtomis šakomis ir tenkinosi darbu sode, tvarkė namų aplinką, rašė atsiminimus, kurie dabar sudėti į storą, labai įdomią knygą, atskleidžia daug istorinių įvykių, primena garsius to meto žmones, pradedant prezidento Antano Smetonos šeima, kurią gerai pažinojo. Tarp minimų žmonių – žymūs Kauno medikai Pranas Mažylis, Vladas Lašas, Petras Avižonis, Vladas Kuzma, Eber Landau ir daug kitų. Taip pat kanauninkas Juozas Tumas Vaižgantas, dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, profesorius Tadas Ivanauskas, rusų gydytojas Burdenka, broliai Vileišiai, Mykolas Biržiška ir kt.

Jurgis Žilinskas istorinius ir kitus įvykius bei reiškinius aprašo smulkiai, mini detales, situacijas, į kurias pats buvo patekęs, būdamas ne tik gydytojas, dėstytojas, bet ir aktyvus visuomenės veikėjas. Vaizdinguose epizoduose atsiskleidžia tuometinio elito, kurio atstovas buvo ir jis pats, gyvenimas, autoriaus ir jo kolegų pastangos tobulinti

Nukelta į 8 psl.

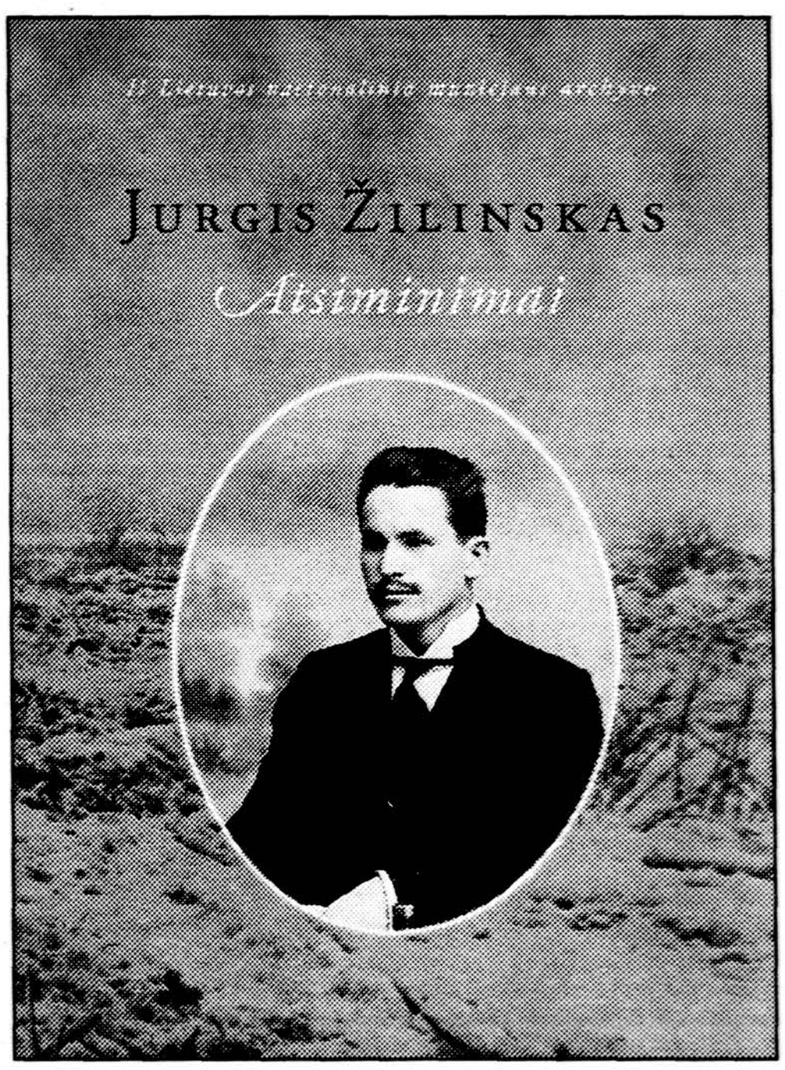

„Grįžęs Kalėdoms atostogų namie atsakinėjau lenkiškai, tuo išvedęs motiną iš kantrybės... Tada gavau gerokai diržo ir nuo lenkiškumo išsigydžiau"

– rašo J. Žilinskas.

KONFERENCIJOS 2005 m. rugsėjo 22-24 d.

„Mažosios Lietuvos Kultūros istorijos paveldas"

SPRENDIMAI

Kelias į Martyno Jankaus muziejų Bitėnuose.

Įžanga

Konferencija pažymi, kad dėl ypatingų istorinių aplinkybių Lietuvos Respublikai priklausančioje Mažosios Lietuvos etnokultūrinio regiono dalyje (Klaipėdos krašte) laikotarpiu nuo 1944 iki 1990 m. kultūros paveldas sunyko arba buvo sunaikintas nepalyginamai daugiau negu bet kurioje kitoje valstybės dalyje. Sovietinio valdymo dešimtmečiais vykdyto etnocido metu žuvo apie 90 proc. Mažosios Lietuvos kultūros paveldo objektų. Dėl to šiuo metu kultūros paveldo būklė Klaipėdos krašte yra žymiai blogesnė negu kituose šalies etnokultūriniuose regionuose.

Esminio persilaužimo, užtikrinant išlikusio paveldo apsaugą ir atgimimą, nepasiekta ir nepriklausomybės laikotarpiu 1990-2005 m. Mažosios Lietuvos kultūra ir materialusis paveldas buvo daug mažiau

Sovietinio valdymo dešimtmečiais vykdyto etnocido metu žuvo apie 90 proc. Mažosios Lietuvos kultūros paveldo objektų.

tiriamas negu analogiškos Didžiosios Lietuvos vertybės. Pastebime, kad Lietuvos Respublikos Kultūros vertybių apsaugos departamentas, vykdydamas kultūros paminklų apsaugą buvusiame Klaipėdos krašte, nepakankamai atsižvelgia į šio regiono specifiką, neįvertina tiek šių paminklų išliekamosios svarbos, tiek jų naudotojų galimybių. Pavyzdžiui, iš labai negausių, kartais tik keletą arba keliolika narių turinčių, evangelikų liuteronų bendruomenių reikalaujama, kad jos surinktų 50 proc. lėšų kultūros paminklais laikomų bažnyčių remontui. Kultūros paveldo centras Mažosios Lietuvos paveldo paminklų apskaitai skiria per mažai dėmesio. Pavyzdžiui, Pagėgių savivaldybės teritorijoje šiuo metu valstybės saugomais paskelbti tik 86 paminklai. Tačiau daugumos jų nurodoma tik archeologinė ir architektūrinė vertė, nekreipiant dėmesio į istorinę vertę. Nesaugomi net tokie, akivaizdžią kultūrinę vertę turintys objektai, kaip Piktupėnų ir Žukų senosios mokyklos, buvusios Kristijono Donelaičio gimnazijos pastatas Pagėgiuose ir su rašytojo Johanneso Bobrowskio gyvenimu susijęs namas Mociškiuose. Neįvertinta ir kaip istorijos paminklas nesaugoma Klaipėdos rajono savivaldybės teritorijoje esanti Priekulės spaustuvė bei jos savininko Jurgio Traušio kapas Drukių kaimo kapinėse. Šis pastatas yra vienintelis iš kaizerinės Vokietijos laikų išlikęs, tokiai paskirčiai projektuotas, architektūros paminklas.

Atkreipiame ypatingą dėmesį į kritišką daugelio Mažosios Lietuvos kapinių būklę. Vien buvusio Klaipėdos krašto teritorijoje jų iš viso yra apie 1,000. Kapines sunku pritaikyti lankymui, dar sunkiau apsaugoti jose išlikusias meterialines vertybes. Čia vis dar pasitaiko antkapinių paminklų grobimo ir net palaikų niekinimo – marodieriavimo. Į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių apskaitą nepatenka kaip vieningi kultūros kompleksai saugotinos Drevernos, Kisinių, Kriokiškių, Piktupėnų, Ropkojų, Saugų, Sokaičių, Vanagų ir kitos Klaipėdos, Šilutės, Neringos, Pagėgių, Jurbarko ir Tauragės savivaldybių teritorijose esančios senosios kapinės.

Etninė Mažosios Lietuvos architektūra sudaro didelę ir svarbią viso šio krašto kultūros paveldo dalį. Mediniai pastatai, jų neprižiūrint, nyksta daug greičiau negu mūriniai, o dabartiniai savininkai, daugiausia senyvo amžiaus gyventojai, negali jų ne tik kvalifikuotai remontuoti, bet ir tinkamai išlaikyti. Šilutės rajone 2005 metų vasarą buvo uždarytos kelios pradinės mokyklos, veikusios Prūsijos ir Vokietijos valdymo laikais statytuose savitos architektūros tipiniuose mokyklų pastatuose. Visi jie pasikeitusių savininkų neabejotinai bus pritaikomi kitoms reikmėms ir radikaliai perstatomi. Naujų statybų gausėjimas Kuršių nerijoje kelia grėsmę prarasti šio unikalaus krašto istorinį ir gamtinį savitumą. Taip pat pastebėta, kad naujų statinių projektuotojai per mažai atsižvelgia arba iš viso nepaiso architektūros reglamentų, kurie yra nustatyti 1994 m. ir kituose Neringos urbanistinės raidos planuose bei Nacionalinio parko nuostatuose. Didelį susirūpinimą kelia dvarai. Jų pastatai dažniausiai yra privatizuoti ir apgyventi asocialių šeimų, todėl susiduriama su išsaugojimo, konservavimo ir atstatymo problemomis. Valstybės ir savivaldybių lėšų panaudojimas yra laikomas privačių interesų protegavimu. Tačiau be priežiūros palikti dvarai yra pasmerkti sparčiam sunykimui.

Rambyno regioninio parko direkcija, pasitelkusi įvairių fondų ir institucijų paramą, 2002–2004 metais likvidavo avarinę Rambyno alkakalnio būklę: atlikti reikalingi tyrinėjimai, stabilizuota erozijos pažeisto šlaito būklė, kaip apsauginė priemonė, o tuo pačiu ir lankytojų patogumui apžvalgos vietoje įrengti laiptai. 2005 m. Phare projekto lėšomis parengtas Rambyno kalno pritaikymo lankymui techninis pro-

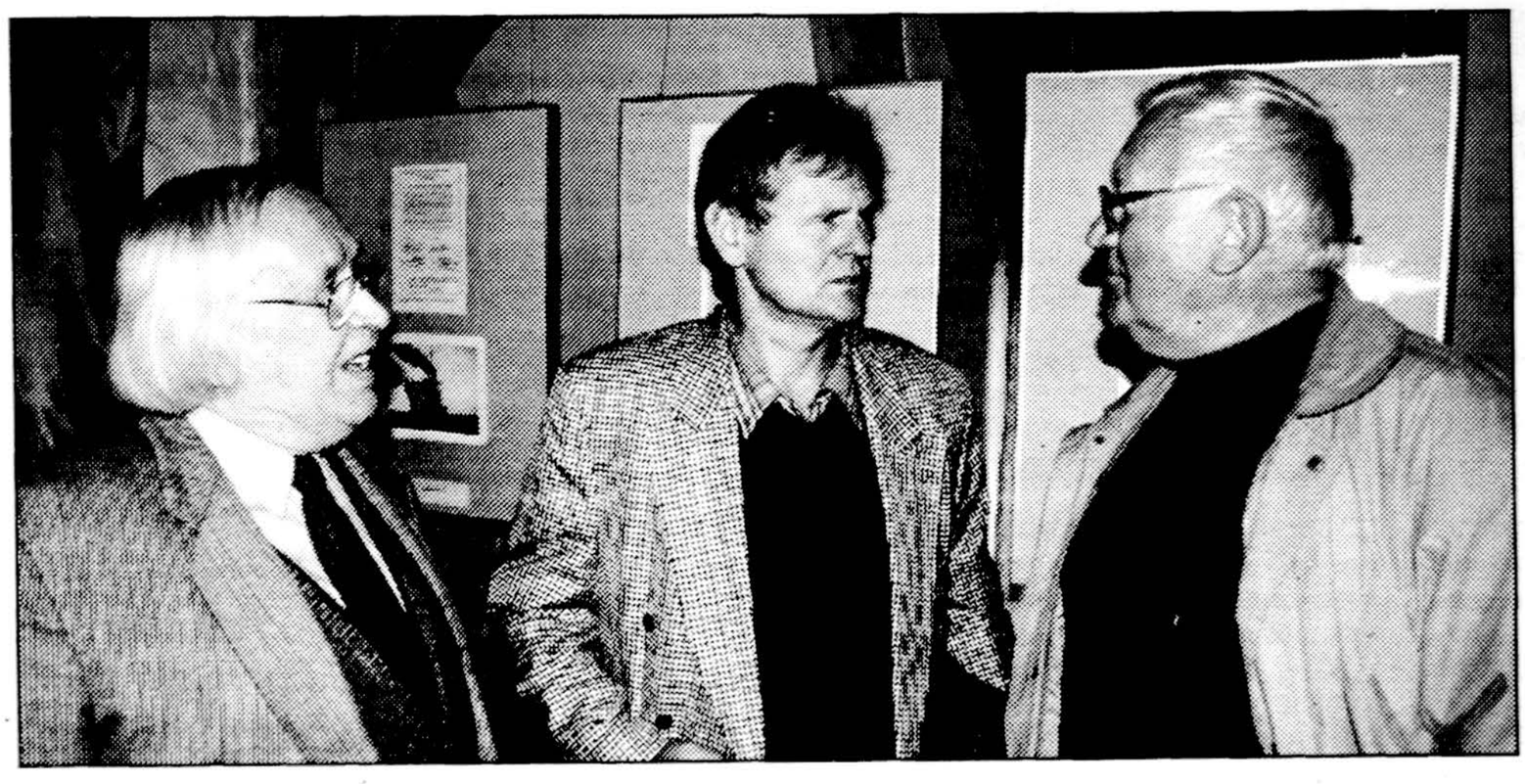

Diskutuoja konferencijos dalyviai (iš kairės): Bernardas Aleknavičius, Viktoras Petraitis ir Algirdas Matulevičius.

jektas, kuriame numatyti tolimesni šios teritorijos tvarkymo darbai. Tačiau globos reikia ne tik Rambyno kalnui. Ant jo išlikusios prieškario įtakingos Klaipėdos kultūros ir švietimo draugijos „Aukuras" sodybos (dabar gyvena Stakvilevičiai), kalno papėdėje esančio Bitėnų kaimo, jo kapinių ir aušrininko Martyno Jankaus memorialinės sodybos–muziejaus teritorija ir statiniai sudaro vientisą kompleksą. Jis toli peržengia regioninio paminklo reikšmę. Šio komplekso išsaugojimo ir tolesnio pritaikymo paveldo aktualinimo reikmėms problemos turi būti sprendžiamos vadovaujantis vieningu projektu. Deja, pačios Martyno Jankaus memorialinės sodybos–muziejaus teritorija ir net pastatai padalinti tarp dviejų savininkų.

Visos Vakarų Lietuvos savivaldybės, paveldosaugos ir kultūros institucijos, visuomeninės organizacijos nepakankamai rūpinasi įžymių Mažosios Lietuvos lietuvių ir vokiečių asmenų vardo įamžinimu. Net Klaipėdoje iki šiol nėra dailininko Adomo Brako, istoriko Anso Bruožio, Bažnyčios ir politikos veikėjo Viliaus Gaigalaičio, politikos ir valstybės veikėjo Erdmono Simonaičio, pedagogo Miko Šlažos vardu pavadintų vietų ir objektų, neatstatytas prieškariu buvusios pirmojo *Aušros* redaktoriaus Jurgio Mikšo gatvės pavadinimas. Įvairiuose Pamario krašto vietose neįamžintas iškilių lietuvių tautinio ir politinio sąjūdžio dalyvių Jokūbo Brožaičio, Jurgio Bruvelaičio, tėvo Martyno ir jo sūnų Albino, Valentino ir Viktoro Gailių, Enzio Jagomasto, Kristupo Lekšo, Kristupo Lokio, Martyno Pėteraičio, Jokūbo Stiklioriaus, Jurgio Strėkio, Viliaus Šaulinskio ir kitų asmenų atminimas.

Gyvosios istorijos pamokos Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje Klaipėdoje.

Konferencija siūlo:

• Iš esmės įvertinti ir tikslinti ligšiolinę paminklosaugos strategiją Lietuvos Respublikai priklausančiame Klaipėdos krašte. Atnaujinamuose ir papildomuose kultūros paveldo vertybių ir paminklų sąrašuose tinkamai atspindėti Mažosios Lietuvos medžiaginės kultūros ir paveldo visas rūšis ir porūšius, jų būklę ir ypatybes, saugojimo galimybes ir panaudos perspektyvą.

• Atsakingų ir suinteresuotų institucijų bei organizacijų pastangomis sukurti ilgalaikę Mažosios Lietuvos kultūros paveldo išsaugojimo ir aktualinimo programą. Ją sieti su Lietuvos tūkstantmečio sukakties programa, kitais reikšmingais Lietuvos Respublikos ateities kultūros, mokslo, vidaus ir užsienio politikos plėtros užduotimis ir įvykiais.

• Kultūros vertybių paveldo departamente įkurti padalinį, kuris koordinuotų Mažosios Lietuvos istorinio, konfesinio, etnografinio paveldo fiksacijos, tyrimo ir išsaugojimo užduočių vykdymą. Viena jos funkcijų galėtų būti paveldosaugos projektų rengimas. Strateginiam planavimui iš įvairių sričių mokslininkų (istorikų, kultūrologų, etnologų, teologų, kalbininkų, menotyrininkų, architektų ir kt.), paminklosaugininkų, konfesijų atstovų sudaryti darbo grupę.

• Sukurti duomenų bazę (sąvadą) apie Mažojoje Lietuvoje buvusį rašytinės kultūros paveldą: archyvalijas, bažnytinių metrikų knygas, saugomas Lietuvos Respublikoje, užsienio šalyse išeivijos telkiniuose, į elektronines laikmenas perkelti visą svarbiausią surinktą ir suskaitmenintą tokio paveldo medžiagą.

• Sudaryti išsamią Mažosios Lietuvos spaudos leidinių (knygą ir periodikos) lietuvių, vokiečių ir kalbomis bibliografinę duomenų bazę.

• Sukurti tiriamojo darbo programą, kuri numatytų: 1) organizuoti ir vykdyti mokslines lauko ekspedicijas, kurių metu būtų atlikta generalinė Mažosios Lietuvos istorinio, konfesinio, etnografinio paveldo inventorizacija; 2) pagal atitinkamą metodiką susisteminta ir įvertinta Mažosios Lietuvos istorinio, konfesinio, etnografinio paveldo medžiaga būtų tiriama ir gauti rezultatai skelbiami mokslinėje literatūroje, mokslo populiarinimo darbuose, aptariami konferencijose.

• Įkurti tikslinį Mažosios Lietuvos medžiaginės ir dvasinės kultūros paveldo tyrimo ir veikalų apie jį leidybos, specialios interneto svetainės ir elektroninių priemonių, skirtų žinių apie paveldą telkimui ir sklaidai, palaikymo fondą.

• Sudaryti išnykusių arba baigiančių nykti kapinių sąrašus. Prie pačių kapinių pateikti informaciją, kad jos yra valstybės kultūros vertybė, pagal galimybę aptverti ir skirti lėšų bent minimaliai priežiūrai. Numatyti ir paskelbti baudžiamosios atsakomybės priemones už memorialinio pobūdžio kultūros paveldo naikinimą. Apie vokiečių karių kapines informuoti atitinkamas kapinių tvarkymu užsiimančias Vokietijos Federacinės Respublikos organizacijas.

• Sudaryti specialią kapinių tvarkymo programą. Ypatingas dėmesys vykdant programą turėtų būti atkreiptas į kalbiniu požiūriu itin vertingus antkapinius paminklus, atspindinčius krašto istorinius, tautinius ir kalbinius procesus (ypač vertingi paminklai su lietuviškais užrašais arba su lietuviškomis, taip pat ir baltiškomis pavardėmis). Visų tyrinėtojų medžiaga apie paminklinius kapų užrašus sukaupti apdoroti ir paskelbti atskiru leidiniu.

Naujų statybų gausėjimas Kuršių nerijoje kelia grėsmę prarasti šio unikalaus krašto istorinį ir gamtinį savitumą.

• Rekomenduoti Kultūros ministerijai ir Pagėgių savivaldybei, restauravus Plaškių arba Žukų bažnyčią, joje (ir prie jos) įrengti lietuvininkų kryžių ir antkapinių ženklų muziejų – memorialą. Jame galėtų būti saugomi nykstančių kapinių fragmentai (tvorelės paminklai, užrašai), taip pat parodytas Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų bažnyčios sunaikinimo vyksmas.

• Specialiai sukurtu atminimo ženklu pažymėti įžymių Mažosios Lietuvos politinio, kultūrinio ir švietėjiško sąjūdžio dalyvių palaidojimo vietas. Taip pat įamžinti Klaipėdos krašte gyvenusių ir kūrusių vokiečių lituanistų, rašytojų ir švietėjų atminimą.

• Sudaryti aktualių lietuvių politinio, kultūrinio ir švietėjiško sąjūdžio objektų (pastatų, vietų, paminklų, svarbiomis progomis sodintų medžių ir kt.) sąvadą ir juos įamžinti atminimo ir paminkliniais ženklais.

• Sudaryti tipiškos Prūsijos ir Vokietijos valdymo laikų visuomeninės paskirties raudonplytės architektūros statinių – mokyklų, geležinkelio stočių, pašto, žandarmerijos, teismo, girininkijų, administracijos ir kt. įstaigų – sąvadą ir užtikrinti vertingiausių objektų apsaugą.

• Numatyti prioritetus ir laiku skirti lėšas labiausiai priežiūros reikalingų paveldo objektų konservavimui (Plaškių bažnyčia) ir remontui (Rusnės, Žukų bažnyčios, kiti pastatai). Tokiu objektų apsaugai sutelkti savivaldybių, Evangelikų (kai kada ir Katalikų) bažnyčios, užsienyje gyvenančių kraštiečių para-mą ir, rengiant projektus, pritraukti Europos Sąjungos lėšas. Naudojantis „kooperacijos abipus sienos" programa, rengti paraiškas kultūros paveldo apsaugos projektams bendradarbiaujant su Vokietijos, Karaliaučiaus (Kaliningrado) srities ir Lenkijos Varmijos–Mozūrų vaivadijos giminingomis organizacijomis.

• Atsižvelgiant į skaudžią patirtį ir nenumaldomas tendencijas, susijusias su statybomis saugomose teritorijose, parengti metodinių - praktinių nurodymų dėl naujų pastatų statybos ir senų priežiūros atskirose urbanistinėse buvusios Mažosios Lietuvos teritorijose vadovą. Šiame leidinyje kiekvienas pilietis, susiruošęs statytis namą saugotinoje teritorijoje, turėtų rasti išsamią informaciją apie Mažosios Lietuvos medinių ir mūrinių pastatų statybos ypatybes, dabartiniai savininkai – nurodymus kaip prižiūrėti seną pastatą.

• Sukurti Rambyno–Bitėnų istorijos paminklų kompleksą. Aušrininko Martyno Jankaus memorialinei sodybai–muziejui Bitėnuose suteikti valstybinio masto istorijos

Nukelta į 8 psl.

Etninė Mažosios Lietuvos architektūra sudaro didelę ir svarbią viso šio krašto kultūros paveldo dalį.

„Mažosios Lietuvos Kultūros istorijos paveldas"

Atkelta iš 7 psl.

paminklo statusą ir jį priskirti kompetetingos institucijos pavaldumui bei aukščiausios kvalifikacijos darbuotojų atsakomybei. Su juo susiejamos Bitėnų kapinės, kurioms skiriama ypatinga apsauga ir globa.

• Sudaryti komisiją, kuri suformuluotų priešprojektinius pasiūlymus ir paskelbtų atvirą projekto konkursą nacionalinės reikšmės paveldo objekto – Rambyno kalno teritorijos monumentinės zonos renovacijai, po to atrinktų geriausią projektą įgyvendinimui.

• Užtikrinti išskirtinę vertę turinčio istorijos paminklo – 1422 m. nustatytos ir 500 metų galiojusios sienos tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos, kartu ir tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos, linijos – apsaugą. Ją būtina pripažinti istorijos paveldo vertybe. Atskiri sienos posūkio bei perėjimo punktai (pavyzdžiui, išlikę muitinės pastatai ties Smalininkais Jurbarko – Viešvilės kelyje, ties Vidugiriu Jurbarko rajone, ties Gargždais Klaipėdos rajone, ties Žagatpurviais Saugų – Švėkšnos kelyje Šilutės rajone, ties Pėžaičiais Klaipėdos rajone ir kt.) galėtų būti pažymėti simboliniais ženklais.

• Paruošti išsamų istorinį ir geografinį Lietuvos didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos sienos aprašymą, inventorizuoti išlikusius sienos elementus ir numatytų būdus, kaip juos konservuoti ir išsaugoti.

• Įkurti sienos muziejų, kuriame būtų akcentuojami socialiniai, politiniai ir dvasiniai pasienio regiono ypatumai: emigracija, nelegalioji tautinio ir politinio judėjimo dalyvių migracija, knygnešystė, kontrabanda, gyventojų tautinis ir religinis tapatumas, gyvenimo būdo savitumai ir kt. Tai galėtų būti ir patrauklus turizmo verslo elementas.

• Remiantis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1999 m. rugsėjo 30 d. nutarimu Nr. 4 (73) „Dėl tradicinių vietovardžių vartojimo transporto informacijoje" ir kitais dokumentais, Mažosios Lietuvos lietuviškus vietovardžius vartoti ne tik transporto informacijoje, bet ir žiniasklaidoje, geografijos tekstuose, žemėlapiuose ir kitur.

• Siekdami, kad Karaliaučiaus srityje rastųsi daugiau kultūrinės traukos istorinių objektų ir plėstųsi pažintinis turizmas, Kultūros ir Užsienio reikalų ministerijoms su Rusijos Federacija pasirašyti Lietuvos Respublikai aktualaus materialaus kultūros paveldo globos sutartį, kuri leistų Lietuvos pusei reikšti ini-ciatyvą ir suinteresuotai dalyvauti tvarkant bei tyrinėjant Karaliaučiaus (Kaliningrado) srityje išlikusius kultūros paveldo objektus, įamžinant informacinėmis atminimo lentomis (ar kitaip) lietuvių kultūrai nusipelniusias šio krašto asmenybes. Prioritetiniais objektais laikytuma Valtarkiemio ir Pabėtų bažnyčių pastatus, kultūros veikėjo Vydūno ir Enzio Jagomasto leidyklos–spaustuvės „Lituania" namus Tilžėje.

• Siekiant suaktyvinti pažintinį turizmą ir kultūrinį bendradarbiavimą tarp Lietuvos Respublikos ir Karaliaučiaus (Kaliningrado) srities, įpareigoti Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministeriją susitarti ir atidaryti Rusijos Federacijos konsulato pasienio kelionių vizų išdavimo skyrių Kauno mieste.

• Aktualizuojant istorinės onomastikos vertę, pasiūlyti Vilniaus ir Klaipėdos universitetams kartu su valstybinio Immanuelio Kanto universiteto Lietuvių kalbos katedra Karaliaučiuje (Kaliningrade) surengti seminarą Karaliaučiaus krašto vietovardžių tema.

• Lietuvos Respublikos universitetams ir mokslo institutams periodiškai rengti mokslines ir metodines konferencijas aktualiais Mažosios Lietuvos kultūros paveldo tyrimo ir panaudojimo naujoje socialinėje ir ekonominėje aplinkoje klausimais.

Habil. dr. Domas Kaunas
Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas,
Vilniaus universiteto profesorius
Konferencijos rengimo komiteto pirmininkas

Dr. Silva Pocytė
Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto direktorė
pirmininko pavaduotoja

Apie knygą *Jurgis Žilinskas. Atsiminimai*

Atkelta iš 7 psl.

mokymo procesą, ruošiant medikus.

Atsiminimai prasideda nuo vaikystės, prabėgusios Januškonių, kaime netoli Baisiogalos. Jurgiu buvęs pakrikštytas todėl, kad gimė per Jurgines – atsinešė vardą. Anksti neteko tėvo, bet motina nors vieną iš savo šešetos vaikų nutarė leisti į mokslus. Tuo išrinktuoju tapo Jurgis, nugabentas krimsti mokslo pradmenų pas lenką dvarininką Piskorskį, kur mokėsi lenkiškai.

„Grįžęs Kalėdoms atostogų namie atsakinėjau lenkiškai, tuo išvedęs motiną iš kantrybės... Tada gavau gerokai diržo ir nuo lenkiškumo išsigydžiau" – rašo J. Žilinskas.

Paskui su įvairiausiais nuotykiais įstojo į Liepojos gimnaziją. Vasaras praleisdavo dirbdamas tėvų ūkyje. Atsisakęs būti kunigu, nors motina to ir labai norėjo, mokslus tęsė Dorpato universitete, kur susidarė nemaža lietuvių studentų grupė, visokiausių studentiškų aibių prikrėsdavusi...

Knygoje įspūdingai aprašomos Lietuvos istorinės vietos, šventės, atlaidai.

„Šv. Jono atlaiduose Pociūnėliuose, – rašo autorius, turguje kasmet vyksta muštynės tarp rusų 'paselencų' ir lietuvių. Kartais rusai nugali, nes jie prie muštynių pripratę, daugelis jų arkliavagiai. Rusai apylinkėse atsirado, kai po 1863 m. sukilimo lietuvius ištrėmė į Sibirą, o ūkiai liko... Juose ir apgyvendino atvykėlius... O jau pačių atlaidų gražumas... Žmonių pilna, bažnyčioje netelpa, šventorius taip pat pilnas" (psl. 45).

Skaitydamas knygos puslapius apie gydytojo praktikos pradžią Lietuvoje, daug sužinai apie to meto Lietuvos provincijos gyvenimą, medikų darbo sąlygas, kai tekdavo ir netikėtas operacijas daryti kaimo gryčiose, ir negyvą naujagimį pačiam pakrikštyti...

Pirmasis pasaulinis karas Jurgį Žilinską užklupo vasarojantį Palangoje, kur smagiai leido laiką, lankė šokių vakarus kurhauze, flirtavo su panelėmis, bendravo su vietos gyventojais, domėjosi jų gyvenimu, pačiu kurortu, jo istorija. Bet kai sužinojo, kad prasideda karas, užkopęs į bažnyčios bokštą pamatė artėjančius vokiečių kareivių pulkus, šiurpas nukrėtė. Teko greit bėgti iš čia, samdyti vežiką, kad nuvežtų į Liepoją, iš kur traukiniu pasiekė namus.

Netrukus buvo pašauktas į karo tarnybą, paskirtas sanitarinio traukinio chirurgu ir viršininku. Čia tai jau teko pamatyti kraujo, sprogus sviediniui vos išvengė mirties... Situacijai keičiantis, traukėsi į Rusiją, vėliau grįžo, dirbo Kaune, kuriantis Lietuvoje nepriklausomybei, organizavo karo ligoninės chirurgijos skyrių. Aprašo, kaip iš mūšių prie Širvintų sužeistieji buvo vežami į Ukmergės ligoninę, kur teko juos gydyti, operuoti, tvarstyti.

Vargu, ar kas vaizdingiau būtų aprašęs, kaip Kaune buvo steigiami aukštieji medicinos kursai, pradėję veikti 1920 m.

„Nelengva skaityti anatomija be objekto, be medžiagos, ypač pradėti be skeleto," – rašo J. Žilinskas, vėliau pasakodamas, kaip visa tai reikėjo įsigyti... Tiesiog ryžosi panaudoti mirusio sanitaro, neturėjusio jokių giminių, organus, juos atitinkamai apdorojus...

Po poros metų šie kursai tapo Kauno universiteto Medicinos fakultetu. O profesorius Jurgis Žilinskas ėmė kurti Anatomijos institutą, kurį dar ir dabar mini buvę studentai, iš kartos į kartą perduodami legendas apie garsųjį anatomą, visada kišenėse turėjusį kokį kaulelį ir galėjusį paklausti – kas tai...

Ypatingas vaidmuo Jurgiui Žilinskui teko 1932 m., žuvus lietuvių lakūnams Dariui ir Girėnui. Būtent profesoriui patikėta ištirti žūties priežastį.

„Paskambino iš Ministrų tarybos Stonkus. Jis įsakė tuojau atvykti į Kauną ir ištirti lakūnų mirties priežastis. Komisijai vadovavęs valdžios atstovas pareiškė, kad būtina paneigti Amerikos lietuvių spaudos pranešimą, jog lakūnai buvo pašauti, – rašo profesorius J. Žilinskas.

Jis žuvusiųjų kūnus parsivežė į Anatomijos institutą, mėnesį tyrė, bet išvada buvo tokia: „Kūnai sužaloti, daug žaizdų, bet jos apvalios, susisiekia. Atrodytų, kad jos šovinių padarytos". Šiomis išvadomis, anot knygoje pateiktų įdukros Ksaveros Rūtelės Žičkytės prisiminimų, Jurgis Žilinskas neabejojo iki pat savo mirties, nors komisijos protokolas skelbė, kad „Lakūnai žuvo avarijos metu". Šio teiginio profesorius nepasirašė ir vis kartodavo, kad tauta, kuri negali apginti savo orumo yra nelaiminga...

Knygoje Jurgis *Žilinskas. Atsiminimai* daug vietos skirta šeimai, artimųjų prisiminimams, ypač žmonai Ksaverai. Pateiktos ir jos pačios mintys, tai ką ji patyrė jaunystėje mokytojaudama, ištekėjusi už Jurgio Žilinsko, dirbdama Lietuvos vyriausiąja skautininke, tapusi dantų gydytoja ir pagaliau sunkiai dirbdama užjūrio fabrike, kur išmoko suprasti kiekvieno darbininko išgyvenimus.

„Čia aš pažinau kitokį gyvenimą, kitaip pradėjau žiūrėti į fizinio darbo žmones. Geriau supratau mūsų brolius ir seses, pirmųjų ateivių gyvenimą. Daugiausia tai buvo paprasti žmogeliai be mokslo, svetima, nesuprantama kalba jiems buvo sunki. Visi juos išnaudojo, samdė, pajuokė. Mūsų tauta turi jais didžiuotis. Jie neišnyko, neištirpo amerikoniškame katile, jie išlaikė savo tapatybę. Susibūrė į organizacijas, pristatė bažnyčių, sukūrė spaudą ir nuolat padėjo savo gimtam kraštui..." (psl. 299).

Ksavera Žilinskienė po vyro mirties išgyveno dar daug metų ir įpareigojo palikuonis saugoti Jurgio Žilinsko rankraščius, ką šie ir padarė, dabar suteikdami galimybę tūkstančiams žmonių juos perskaityti.

Knygą apie Jurgį Žilinską Lietuvos nacionalinis muziejus, ruošiantis nemažai istorinės literatūros, išleido serijoje *Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvo.* Anksčiau panaši knyga išleista apie profesorių Igną Končių *Mano eitasis kelias.*

Norintieji įsigyti šias ar kitas Lietuvos nacionalinio muziejaus išleistas knygas informacijos gali ieškoti interneto tinklalapyje www.lnm.lt. Čia nurodomos kainos ir persiuntimo galimybės.

Jadvyga Godunavičienė